

2. Ніколаєць Ю. Становище на українських землях у 1941 – 1942 рр. за оцінками німецьких військовослужбовців // Наукові записки. Вінницький державний педагогічний університет. – 2000. – Вип. 1.
3. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом 1941-1944 (на матеріалах південних областей) // Київська старовина. – 2000. – № 2.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. Р.-461. – Оп.1. – Спр.1.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.Р.-57. – Оп.4. – Спр.5.
6. //Український голос.–1943. – 30 грудня.
7. ДАХО. – Ф. Р.-429. – Оп.1. – Спр.2.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.Р. – 4620. – Оп.3. – Спр.311.
9. ДАВО.– Ф.Р.-1311. – Оп.1. – Спр.9.
10. ДАХО. – Ф.Р.-420. – Оп.1. – Спр.3.
11. //Вінницькі вісті. – 1941. – 5 жовтня.
12. ДАХО. – Ф.Р.-805. – Оп.1. – Спр.13.
13. //Вінницькі вісті. – 1941. – 27 листопада.
14. //Вінницькі вісті. – 1943. – 8 квітня.
15. ДАХО. – Ф.Р.-805. – Оп.1. – Спр.75.
16. //Крем'янецький вісник. – 1942. – 11 липня.

Н. Р. Романець

БОРОТЬБА З „ПОРУШЕННЯМИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ” В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У ПОСТГОЛОДОМОРНИЙ ПЕРІОД

Становлення колгоспної системи в українському селі наприкінці 20-х – напочатку 30-х рр. ХХ ст. відбувалося в умовах масштабного, жорстокого конфлікту між більшовицькою владою і селянством. Головним аргументом Кремля у цьому протистоянні стали репресії, які, почавшись з „надзвичайщини” 1927/28 р., досягли свого апогею під час хлібозаготівель 1932/33 р. Науковий доробок вітчизняних і російських дослідників свідчить, що за останні роки чимало зроблено для об'єктивного висвітлення репресивної складової „соціалістичної реконструкції” села [1]. Разом із тим, поза увагою істориків фактично залишився так званий „постголодоморний період”. Тому автор наукової розвідки ставить за мету дослідити кампанію по боротьбі з „порушеннями революційної законності” в українському селі у другій половині 1933 – 1936 рр. Об'єктом дослідження є репресивна політика радянської влади у 30-х рр. ХХ ст., предметом – „порушення революційної законності”, допущені місцевою владою і органами юстиції в українському селі в період 1930 – 1933 рр.

Сигналом до припинення масових каральних акцій проти селянства, що здійснювалися протягом 1930 – 1933 рр., стала таємна директива-інструкція ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка адресувалася органам партійно-державної влади, ОДПУ, суду і прокуратури. Й. Сталін і В. Молотов проголошували в зазначеному документі, що за три роки колгоспи стали панівною формою господарства на селі, тож перемогу колгоспного ладу вже забезпечено. Звідси випливав висновок: „внаслідок наших успіхів на селі наступив момент, коли ми не маємо потреби в масових репресіях, що торкаються, як відомо, не тільки куркулів, а й одноосібників і

частки колгоспників” [2, 71]. Тому центральне керівництво країни заборонило здійснювати масові виселення селян, хоча про припинення депортацій взагалі мова не йшла. Інструкція від 8 травня 1933 р. дозволяла виселення в „індивідуальному і частковому порядку тих господарств, голови яких ведуть активну боротьбу проти колгоспів і відмовляються від сівби і заготівель” [2, 72]. Про справжній зміст заборони масових депортацій свідчить пункт документа, за яким планувалося виселити 12 тис. господарств в СРСР, у тому числі 2 тис. господарств з України.

Вакханалія арештів, яку стимулювали репресивні акти 1932 – 1933 рр., призвела до перевантаження місць позбавлення волі, примусивши Кремль піти на поступки і з цього питання. Інструкція суворо заборонила здійснювати арешти не уповноваженим на це законом особам: головам сільрад, колгоспів, секретарям партосередків, районним і обласним уповноваженим. Заарештовувати могли лише працівники ДПУ, прокуратури або начальники міліції. При цьому заборонялося утримувати під вартою до суду осіб, які скоїли дрібні правопорушення.

Зрозуміло, що директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р. не могла кардинально змінити ситуацію на краще, тим паче, що за попередні роки місцеві очільники звикли діяти не за законом, а скоріше за принципом революційної доцільності, сприймаючи чергові постанови про відновлення соціалістичної законності як ритуальні і не приділяючи їх виконанню особливої уваги. Додамо, що проголошена владою боротьба „з порушеннями революційної законності” ускладнювалася низкою обставин. По-перше, масове застосування репресій в українському селі протягом 1930 – 1933 рр. дало очікуваний владою результат: залякані селяни припинили скаржитися на місцевих можновладців тому, що вважали їх дії законними. Так, колгоспник Загорулько з Вершино-Кам'янської сільради Новопраського району Дніпропетровської області заявив працівнику ДПУ: „Я думаю, що якщо це роблять комуністи, то існує така настанова партії та уряду” [3, 257]. Тому навіть у випадках тривалих і жорстоких знущань над селянами справи щодо місцевих керівників, як правило, порушували за зверненнями політвідділів МТС або уповноважених райпарткому чи обкому, а не самих скривджених.

До того ж самі покарання порушників нерідко носили формальний характер. Так, голову і бригадира артілі „Новий рух” Покровського району Дніпропетровської області за побиття колгоспників протягом серпня-вересня 1933 р. засудили до позбавлення волі на термін від 6 до 7 років. Але через декілька днів після винесення вироку їх відпустили з Запорізького ДОПРу, і вони спокійно повернулися додому. Не дивно, що в колгоспі почалися розмови, що „боротьба з порушниками революційної законності - це несерйозна боротьба” [4, 110].

Значимо, що у разі порушень „революційної законності” до районних партфункціонерів застосовувались більш м'які покарання, ніж у випадку невиконання хлібозаготівельних планів. Так, у Новомосковському районі у селах Новоселівка, Перещепино, Підпільне, Попасне, Іваново-Михайлівське місцеві керівники (секретар партосередку, голова колгоспу, члени правління)

протягом тривалого часу „знущались над колгоспниками, піддавали їх побиттю, яке у разі випадків призводило до смерті, здійснювали незаконні вилучення майна у колгоспників і колгоспів, систематично пиячили”. Але Дніпропетровський обком КП(б)У обмежився тим, що звільнив з посади секретаря райкому Зайченка, відкликавши його у своє розпорядження, а голові райвиконкому Твердохлібу виніс сувору догану з попередженням, пояснивши це тим, що їх провину пом’якшує успішне виконання Новомосковським районом „важливих господарсько-політичних завдань партії і уряду (хлібозаготівель 1932 р. і весняної сівби 1933 р.)” [5, 634].

Іншою причиною неефективності боротьби з „перекрученнями соціалістичної законності” була відсутність механізму, за допомогою якого селянин міг би оскаржити неправомірні дії місцевого керівництва. У постанові ЦК КП(б)У від 28 жовтня 1933 р. визнавалося, що „на селі прийом і розгляд скарг або зовсім відсутній або в більшості випадків носить бездушний, формально-бюрократичний характер” [6, 147]. Достатньо сказати, що у колгоспників і одноосібників у разі незаконного штрафування або необґрунтованого вилучення майна фактично не було шансів повернути свою власність. Справа в тому, що конфіскація майна нерідко здійснювалася за відсутності самого власника і без складення відповідного опису. Тому важко було з’ясувати, що потрапило до колгоспної комори, а що на місці „приватизували” експропріатори. Так, у колгоспника А. Панченка Закривчанської сільради Царичанського району за невиконання контрактації відібрали будинок і все майно. Як зазначалося у матеріалах перевірки сільради, „куди воно потім поділося невідомо” [7, 209]. Додамо, що, привласнюючи чуже майно, місцеві експропріатори нерідко робили це демонстративно, нічого не приховуючи, як приміром, керівництво Знаменівської сільради Новомосковського району [8, 4 -7].

Втративши майно, потерпілі селяни зверталися до суду, позиваючись до колгоспу. Масовість таких позовів у 1933 – 1934 рр. поставила колективні об’єднання на грань розорення: їм нічого було повертати колгоспникам. Як відверто визнавав у листі до голови облсуду і облпрокурора Дніпропетровської області секретар Генічеського райкому партії Долженко, „продовження розгляду судом цих справ і рішення про повернення майна, конфіскованого у колгоспників за репресіями 1932 р., за рахунок колгоспів, веде до того, що ми будемо змушені розпродати колгоспи”. Вважаючи це неприйнятним, партійний очільник району прямо вимагав дати „чіткі вказівки суду і прокуратурі” з цього приводу [9, 34].

Реалізацію політики „на відновлення соціалістичної законності” ускладнювало й те, що факти порушень нерідко свідомо приховувалися місцевими можновладцями, які вбачали у них лише „звичайні, дрібні суперечки” [3, 253], „помилки й недоліки”. Траплялися випадки, коли районне партійне керівництво кваліфікувало притягнення до кримінальної відповідальності колгоспних активістів, членів і кандидатів партії як „викривлення нарсудами класової лінії”. Приміром, бюро Казанківського райпарткому своїм рішенням від 11 вересня 1935 р. засудило за такі дії нарсуддю Шабанову, зобов’язавши її „у подальшій роботі забезпечити найуважніший

розгляд всіх справ колгоспного керівного активу, який своїми справами довів відданість справі партії” [10, 378]. Тому у директиві від 26 червня 1935 р. прокуратура республіки вказала на необхідність карати не лише безпосередніх винуватців перекручень, але і посадових осіб, що „допустили ці порушення” [11, 129].

Головну роль у забезпеченні соціалістичної законності на селі мали відіграти місцеві органи юстиції. Але слід враховувати, що районні та обласні партійні організації досить часто відволікали їх працівників від виконання основних обов’язків. В обіжнику Наркомату юстиції і Прокуратури УСРР від 11 квітня 1934 р. визнавалося, що нарсуди і „ще у більшій мірі прокуратура виконують різні функції, не властиві судовій і прокурорській роботі (всілякі обслідування, комісії)” [6, 15]. Працівників прокуратури, наприклад, надсилали уповноваженими райпарткомів до окремих сільрад на період виконання „господарсько-політичних кампаній”. З доповідної записки Верховнодніпровського районного прокурора можна довідатися, що він майже два місяці влітку 1934 р. був відсутній на робочому місці, оскільки спочатку працював уповноваженим під час збиральної кампанії у районі селі Боровківка, а потім його на весь період заготівель відправили до села Калужено. При цьому в районній прокуратурі не було також помічника прокурора та нарслідчого [12, 586].

Боротьба з так званими „порушеннями революційної законності” у 1933 – 1936 рр. здійснювалася за наступними напрямками. В першу чергу, органи ДПУ і прокуратури були змушені відреагувати на численні випадки фізичного насильства: побиття, тортур селян місцевими можновладцями, які нерідко призводили до летальних наслідків. Особливо масовим „фізичний вплив” на селян був під час сумнозвісних хлібозаготівель 1932/33 р. Тоді у буквальному розумінні кулаком численні заготівельники вибивали хліб з голодуючого українського села. Приміром, у селі Лозватці Криворізького району уповноважені міськпарткому Пушкарьов та Котов за невиконання хлібозаготівель заперли в льоху селянку Гайську, протримали її до вечора, після чого побили. А перед тим, як звільнити, суворо попередили, щоб нікому про це не розповідала [13, 67].

Навесні і влітку 1933 р. напівмертвих українських колгоспників стусанами почали виганяти на роботу, а побиттям карали за прогули та невиконання трудовнів. У такий спосіб голови колгоспів і бригадири намагалися подолати „трудоий нігілізм” колгоспників, які не бажали задарма працювати на державу. Приміром, член сільради села Лісові Хутори Носівського району Чернігівської області Дорошенко сильно побив колгоспника Маслака за відмову виїхати на поле для підняття зябу.

Наступним важливим напрямком діяльності органів юстиції стала боротьба з самосудами над крадіями колгоспного й особистого майна, в яких приймали участь як рядові колгоспники, так і члени сільрад та правліль колгоспів. Так, навесні 1933 р. за крадіжку одного глечика молока і кількох коржиків був забитий до смерті залізним кілком член колгоспу „Нова спілка” Желтянської сільради П’ятихатського району Дніпропетровської області Яків Ткаченко. У розправі приймали участь голова колгоспу Бутейко, ветеринар Шкура, рахівник Сарана, рільник Сокол

[14, 109]. Подібні самосуди мали місце і в інших регіонах України: колгосп „Червона нива” Спасівської сільради Новомосковського району, село Богданівка Чечелівської сільради П'ятихатського району та інших. Зауважимо, що розправи селян над „злочинцями з безвиході” були, по суті, проявом побутового здичавіння людей, змучених голодом. Оскільки самосуди над голодними грабіжниками набули характеру своєрідної епідемії, Наркомат юстиції УСРР 5 червня 1933 р. звернувся до органів прокуратури з листом, зажадавши від них вжити невідкладних заходів проти їх організаторів і підбурювачів [15, 280].

У 1933 р. центральне керівництво країни починає й кампанію по боротьбі „з незаконним штрафуванням колгоспників і трудящих одноосібників”. Як свідчать документи, головною причиною застосування масових штрафів було те, що місцева влада розглядала їх як єдиний дійовий засіб тиску на селян під час державних заготівельних кампаній. Приміром, у березні 1934 р. заступник голови Царичанського райвиконкому і двоє голів сільради протягом одного дня оштрафували за невиконання м'ясо-молочного податку понад 700 господарств [6, 22]. Для керівників сільрад штрафи були також і додатковим джерелом поповнення місцевого бюджету.

Крім грошових штрафів, на виконання яких у селян вилучали майно, практикувалося штрафування колгоспників трудоводнями за порушення трудової дисципліни. Перекручення у цій сфері були пов'язані, в першу чергу, з штрафуванням членів колоб'єднань на велику кількість трудоводів (150-200), що нерідко дорівнювало їх річному заробітку. Численними були й випадки штрафування цілих бригад і всіх членів колгоспу. Додамо, що сам розмір штрафу був нерідко нееквівалентним порушенню. Так, в артілі „Запорожець” Адамівської сільради Кам'янського району Дніпропетровської області за невихід на роботу на один день з колгоспників списували по 20 трудоводів [16, 52].

Щоб припинити незаконне штрафування, Прокуратура УСРР 28 квітня 1934 р. видала розпорядження, яким зобов'язала працівників прокуратури і Політвідділи МТС здійснювати систематичні перевірки на місцях. Посадових осіб, винних у незаконному масовому штрафуванні, мали притягати до кримінальної відповідальності за 98 статтею КК УСРР [6, 22].

Наступним напрямком у політиці виправлення допущених в період масових репресій порушень ревакційності став перегляд справ селян, засуджених за крадіжки зерна під час хлібзаготівель 1932/33 р. і в наступний період. Під час перевірок місць позбавлення волі були встановлені численні факти притягнення до кримінальної відповідальності селян у буквальному розумінні за крадіжку жмені зерна. Так, „Лозовським народним судом були засуджені на два роки позбавлення волі Д. Авдієнко та О. Костров, перший за те, що зірвав 49 колосків, а другий за те, що проходив полем та під час обшуку у нього було знайдено жменю колосків” [17, 116].

Підсумовуючи, зазначимо, що кампанія „по боротьбі з порушеннями революційної законності” на селі у 1933 – 1936 рр. дозволила зменшити напруження у відносинах держави і селянства, яке досягло свого піку в період колективізації і голодомору. Але кардинально змінити ситуацію на

краще вона не могла. Так, відсутність суттєвих зрушень у цій сфері зафіксувала директива Наркомату юстиції УСРР від 26 червня 1935 р., в якій знову наводилися численні факти незаконних арештів, обшуків, знущань над селянами в колективних об'єднаннях Донецької, Дніпропетровської і Одеської областей [11, 128]. На той час репресії вже стали важливою складовою аграрної політики радянської влади. Тому українське село продовжувало жити в атмосфері страху і тотального тиску з боку держави, а самі селяни вважали, що „суд, міліція, ДПУ, прокуратура є лише димовою завісою” [18, 42].

1. Івницький Н. А. Репрессивная политика советской власти в деревне (1928-1933 гг.). – М., 2000; Кульчицький С. В. Ціна великого перелому. – К., 1991; Шаповал Ю. Голодомор і репресії в Україні // Критика. – 2008. – № 12.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 134.
3. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 84.
4. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 85.
5. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 9.
6. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 76.
7. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1478.
8. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 154.
9. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1496.
10. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 172.
11. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 175.
12. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 129.
13. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 4.
14. ДАДО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1469.
15. Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929 – 1933 роки): [36. документів] / Упор.: Є. І. Бородін, О. В. Касьянов, Н. В. Киструська [та ін.]. – Д., 2008.
16. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 86.
17. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 79.
18. ДАДО. – Ф. 1520. – Оп. 3. – Спр. 90.

О.М. Свідерська

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РАЙОНИ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ У ДОБУ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921 – 1929 рр.)

Потреба отримання достовірної інформації про аграрні відносини, сільськогосподарське виробництво у 1920-ті роки визначає підвищену увагу до особливостей розвитку різних регіонів, зокрема Поділля та Південно-Східної Волині. Звідси об'єктом дослідження є сільськогосподарське районування у 20-ті роки ХХ століття, яке співпадає з добою нової економічної політики.

Досліджуючи історіографію проблеми, зазначимо, що вона досить плідно розроблялася у 1920-ті роки. Про це багато писали радянські працівники, економісти, спеціалісти сільського господарства [1]. З утвердженням колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства вивчення даної проблеми було повністю згорнуто. Лише у сучасній українській історіографії у зв'язку з появою ґрунтовних наукових праць В.В. Калініченка, Ю.А. Святця, приділено увагу даній проблемі, але в межах тодішньої України. При цьому автори торкалися лише таких великих сільськогосподарських районів як Правобережжя, Полісся, Лівобережжя, Степ [2]. На регіональному